

Гл. ас. д-р ЖИВКО РАЙКОВ

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ "НЕОФИТ РИЛСКИ", гр. БЛАГОЕВГРАД

СВОБОДНОТО ВРЕМЕ В МЕЖДУНАРОДНИЯ ОБМЕН

THE LEISURE IN THE INTERNATIONAL EXCHANGE

JIVKO RAYKOV, Ph. D

SOUTHWESTERN UNIVERSITY "NEOFIT RILSKI", BLAGOEVGRAD

Abstract:The purpose of this research is to follow the connection of people's leisure time and international exchange shown in trips abroad and international contacts. It also aims at examining the factors that influence the duration of leisure time its physical and valuable scope and the economic effect of the people's participation in the international exchange during leisure time transformed in trips to other countries.

Key words: leisure, working time, time budget, international tourism

ОБЕКТ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Предмет на анализ в настоящия доклад е връзката на свободното време и международния обмен разгледан като обмен на хора и услуги. Животът на всеки човешки индивид е жизнен процес разположен във времето. Времето на индивида е неделимо от него и международната мобилност на индивидуалното свободно време е свързана непосредствено с международната мобилност на самия индивид. Разграничаваме пряк международен обмен на свободно време, който разглеждаме като използване на свободното време на хората за пътувания в чужбина с различни цели. Същевременно съвременните средства за комуникация дават възможност за осъществяване на международни контакти и обмен на информация, идеи, услуги, наблюдение на спортни и културни прояви и дистанционно участие в игри, програми за обучение и развлечение и други дейности, характерни за свободното време на хората. Тези контакти могат условно да бъдат класифицирани като непряк или дистанционен международен обмен на свободно време, който също има икономически измерения и е фактор за културно и образователно развитие и източник на доходи.

ЦЕЛ И МЕТОДИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Целта на изследването е да се направи съпоставка на физическия международен обмен на хора в свободното им време, на икономическите резултати и ефекти от този обмен и анализ на факторите, които влияят върху свободното време. При съпоставката е използван сравнителен анализ, а при разглеждането на факторите на свободното време е направен опит за описание на зависимости в микроикономиката между търсенето и предлагането на работно време и свободно време. Направен е опит да се разграничат икономическите отрасли, които условно могат да се определят като икономика на свободното време и които имат най-голяма тежест и икономически резултат в международния обмен.

Физическите измерения на свободното време се изразяват в изразходване на човешко време, измерено в някаква времева мярка - час, ден, седмица, месец, година или в брой лица потребявали услуги от кръга на отраслите на икономиката на свободното време и самото свободно време като изразходване на човешко време. Икономическите измерения на свободното време се изразяват основно в отчитането във физически или стойностни единици на услуги, резултат на икономическа дейност, потребявани

от хората в свободното им време срещу заплащане. Международният обмен на свободно време между отделните държави се отчита като физически обмен на хора и икономическите приходи от това.

Основните отрасли на свободното време в съвременната икономика могат да се обособят в отделни групи: тази на ежедневно свободно време, тази на свободното време през почивните дни на седмицата /уикенд/ и тази на годишните отпуски / ваканции/. В тези групи се очертават и сходства и прекриване на дейности, но и различия, а само при някои от тях можем по-определено да говорим за икономика на свободното време, участваща в международния обмен.

Икономиката на туризма е основният отрасъл, който може да се дефинира като икономика на свободното време. Международният обмен при него се реализира в подотрасъл международен туризъм. Тук се включва и останалата инфраструктура на туризма и специално на международния туризъм, без която той е невъзможен като рекламни, банкови и застрахователни услуги, транспортни услуги, здравни и осигурителни услуги, изпълнявани от фирми и институции с международен статус. Икономиката на международния туризъм е и основната икономика, обслужваща международния обмен на хора в свободното им време. В международния обмен на хора се включват и пътувания за присъствие на международни спортни прояви като олимпиади, световни и други спортни първенства и отделни международни спортни срещи, също така на международни културни и други прояви като фестивали, конкурси, карнавали, паради и др. Посещенията на такива мероприятия от чужденци, пристигнали в дадената страна специално за това, статистически се отчитат като туристически пътувания и туризъм.

В непрекия международен обмен през свободното време все още

сравнителната статистическа база от утвърдени международни статистически и други сравними показатели е твърде бедна и е трудно да се правят устойчиви икономически сравнения. Поради това, те не влизат в кръга на настоящото изложение. Но заслужава да се отбележи следното: бързо развиващия се международен обмен по интернет заслужава особено внимание и икономическия ефект от него за отделните страни ще нараства. Това включва обмен на информация, мисли, идеи, приятелски контакти и други, участие в международни игри и програми за обучение "он лайн", също така и търговия и финансови операции и съответния икономически ефект от търговския и финансов международен обмен по интернет през свободното време.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ И СТРУКТУРА НА СВОБОДНОТО ВРЕМЕ

Независимо от мерната единица на времето, какъвто и период да се избере за мярка, времето на индивида се разпределя на четири основни устойчиви дейности, които условно приемаме за групи.

Първата група е физиологичното време, в което основната част е се използва за сън и хранене, а също и за другите физиологични потребности на индивидите. Това е времето, което в нормални условия не може да бъде намалявано и е с устойчив цикъл в рамките на денонощието.

Втората група е работното време, през което индивидът извършва определена трудова дейност с цел получаване на доход. За основната част от населението работното време е източник на дохода, необходим за задоволяване на потребностите на индивида и неговото семейство през цялото разполагаемо време, т.е. във всички изброени групи на което то се разпределя. Организацията и протичането му е външно спрямо индивида и той е подчинен на тази организация, а също е подчинен и на

необходимото количество време, което трябва да положи като работно време. За различните социални групи от посочената по-долу класификация то е различно. По статус на заетостта по данни на НСИ за страната имаме следната картина за 2003 г. в хил. души /1/:

Общо заети 2834, от тях жени 1334 - /47%/ от тях:

Работодатели-99, от тях жени 25 - /25,5%/

Самостоятелно заети 271,7, от тях жени 93,5 - /34%/

Наети лица 2399,6, от тях жени 1176,9 - /49%/

Неплатени семейни работници 54,5, от тях жени -35/64%/

Пенсионери – 1845,1 от тях жени 1171,6 - /63,5%/.

Учащите не са включени в посочената класификация.

Третата група от времето на човека се изразходва за дейности извън работното време и място, насочени към постигане не на доход, а на непосредствен полезен ефект за себе си или близките, обикновено в домашната и семейната среда или то е време за семейна, домашна и социална дейност. Това време също е необходимо и не може да се пренебрегне, но е със свободен график на полагане и възможности за относително съкращаване и удължаване, индивидуално и според полов признак, принадлежност към социална група или други групови различия. Това е време за готвене, чистене, поддръжка на дома, пазаруване и пътуване за това, време за занимание с деца и по-възрастни, за здравеопазване, за получаване на административни услуги и изпълнения на административни задължения, поемане и изпълнение на социални и колективни ангажименти и др. В настоящото изложение определяме това време като време за семейни и социални дейности.

Четвъртата група е свободното време, което е темата на настоящата

разработка. Това е времето, с което индивидите разполагат свободно и могат да изразходват, както желаят. То е насочено към индивидуално, семейно или групово потребление на стоки и услуги за развлечение, за отдих и почивка, отдаване на любими занимания – хобита, туризъм, спорт, обучение през свободното време, културно - развлекателни срещи и прояви и културно обогатяване. Част от него се прекарва в домашни условия и често някои дейности се преплитат с тези от трета група т.е. с времето за семейни и социални дейности/2/.

ФАКТОРИ НА СВОБОДНОТО ВРЕМЕ

Немаловажно е да се отчитат факторите, влияещи на обема на свободното време. Фирмите, занимаващи се с производството и осигуряването на услуги за свободното време и техните браншови организации събират информация и се стремят да прогнозира ресурсите на свободното време и доходите, отделяни за това, основно на базата на резултати от предшестващи периоди, като факторите на свободното време се търсят главно в практичен план.

В настоящото изложение приемаме, че свободното време е резултативно и остатъчно спрямо първите три групи от времето на денонощието на индивидите в контекста на изложеното по-горе. Времето в първа група – физиологичното време се приема за неизменно и увеличаване на свободното време е възможно само при намаляване на времето на втора и трета група.

В по-общ и концептуален план в икономическата теория, свободното време се разглежда като икономическа категория.

В микроикономическата теория свободното време се разглежда като обикновена стока и алтернатива на стоката труд, респективно на работното време. В теоретичните опростявания се приема при равни други условия, че времето на работещия е лимитиран

ресурс, дялящ се на работно и свободно време.

В пазара на труда индивидуалното предлагане се определя от цената на труда. При този пазар, ефектът на цените, изразен в ефекта на дохода и ефекта на заместването, очертава крива с обратен завой на ляво като на абцисата е разграфено почасовото нарастване на цената на труда, а на ординатата - работното време в часове, взети в седмичен период. Теорията обяснява, че при ефекта на заместването, с нарастване на цената на труда се увеличава предлагането му до определен момент. От този момент нататък, нарастването на дохода от нарастване на цената на труда води до насищане и предпочитание към свободно време и намаляване на предлагането на труд, т.е. работно време. От точката на уравнивяване на двата ефекта кривата на предлагането се обръща наляво и с нарастване на цената на труда вече предлагането му намалява, т.е. надделял е ефектът на дохода/3/. В икономическата теория също така се приема, че това е характерно най-вече за нормалните стоки, а не за малоценните стоки /4,5/. Следователно стоката „свободно време“ е „нормална“, т.е. с по-високо качество, а не малоценна стока. В практичен план това означава, че продуктите на икономиката на свободното време /например туристическите продукти/ в очите на потребителя са „превъзходни“ висококачествени стоки.

В икономическата теория се разглеждат и другите фактори, влияещи върху индивидуалното предлагане на труд и съответно заместването му със свободно време. Това са данъчното облагане на доходите, наличие и източници на други доходи, кръгът и обемът на ползвани публични продукти и блага, а също и отделни мотивационни фактори.

Ще отбележим само влиянието на данъчното облагане върху избора между работно и свободно време. В теориите

на публичните финанси се разглежда влиянието на подоходното данъчно облагане върху избора между работно и свободно време /избор между работа и почивка/ от гледна точка на ефекта от заместването и ефекта на дохода. При ефекта на заместването се разкрива степента на предпочитанието между работно и свободно време под влияние на подоходния данък. Увеличаването на данъка намалява дохода от работно време и компенсирането е чрез повишаване на трудовите усилия за повишаване на дохода, т.е., повишава се предлагането на работно време, то нараства. Същевременно намаленият доход от увеличение на подоходния данък, намалява алтернативния разход за единица свободно време, следователно ще се увеличи търсенето на свободно време. При ефекта на дохода се приема, че неговата промяна е следствие от намаляване или увеличаване на подоходния данък и съответно с увеличаване на дохода се увеличава търсенето на свободно време, а при намаляване на дохода се увеличава търсенето на работно време /6/. Независимо от многото приети допускания и ограничения и априорното приемане на висока еластичност между търсенето на свободно време и промените в дохода, заключението е следното: Данъчното облагане на дохода е поевтиняване на цената на труда и води до увеличаване на трудовите усилия и съответно на увеличаване на работното време. Но също така намаляването на данъчната ставка увеличава дохода и се повишава степента на предпочитане към повече свободно време при избора между тях. Основният извод е, че влиянието на високите данъци върху потребителския избор между работно и свободно време е такова, че и при двата ефекта се явяват стимули за предпочитание на свободното време пред работното време, но връзката не е линейна.

В крайна сметка изложените теории не могат напълно да обосноват

зависимости за трайно и прогнозируемо увеличаване или намаляване на свободното време, а само да покажат определена връзка между доходи, работно и свободно време и данъци.

Връзката между свободното и работно време също се влияе и от съществуващото законодателство относно продължителността на работното време в отделните професии. В редица страни /напр. Франция а и др./ е възприета определена часова продължителност –дневна и седмична, на работното време с оглед поддържането на заетостта като резултат от споразумения на профсъюзи и правителство.

Същевременно периодите на безработица увеличават свободното време на отделни групи за сметка на работното време. Но ако тази безработица е извън рамките на социалнозащитното законодателство, осигуряващо финансова помощ при безработица и ако безработните нямат лични спестявания и други източници на доход, увеличеното свободно време не е фактор за развитие на икономиките на свободното време и физическия международен обмен на хора

Нов фактор на нарастване на свободното време е очерталите се тенденции през последните години в най-развитите страни /основно в различни нива в мениджмънта и информационните услуги, но и при други трудови дейности/ за преместване на работното място у дома или работа в къщи. Тук се очертават значителни възможности за комбиниране между работно и свободно време и

увеличаване на свободното време при повишаване на ефекта от трудовата дейност /7/.

СВОБОДНОТО ВРЕМЕ В МЕЖДУНАРОДНИЯ ОБМЕН

Икономиките на свободното време участват по определен начин в международния обмен.Тук не разглеждаме международната стокова търговия, а само пътуванията през свободното време, т.е., физическия международен обмен на хора и услугите организирани като икономическа дейност, предназначени за обслужване на този обмен. С други думи, както беше казано по-горе, това е международната туристическата индустрия и прилежащи ѝ икономически дейности и подотрасли.

По официални данни за нашата страна приходите от международен туризъм за 2004 година са 1746 млн. евро, а за 2005 са 1888,2 млн. евро. Изчислено на човек от населението, това прави приходи от 237 евро и 242 евро за съответните години.Разходите за международен туризъм са 775 млн. евро и 802,2 млн. евро за същите години /7/.Изчислено на човек от населението, те са 99 евро и 102 евро. Нетният доход от международен туризъм за 2004 година е 961 млн. евро, а за 2005 година е 1086 млн. евро и за първи път надхвърли границата от 1 млрд. евро. Темпът на растеж е 9,2 %, а делът на приходите съставлява 9% от БВП. Нетният принос на туризма в растежа на БВП е 5,2 % /8/. Преизчислени по валутния курс на Е/ BGN в лева, горните данни са дадени в табл. 1.

Табл. 1 Брутен вътрешен продукт, приходи и разходи от туризъм (2004-2005 г.)

Показатели	Година	
	2004г.	2005г.
1. БВП на Р. България в млн. лв.	38 272	41 048
2.Общи приходи от международен туризъм в млн. лв.	3 415	3 693
-приходи на човек в лв.	. 436	473
3.Общи разходи за международен туризъм в млн. лв.	1 516	1 569
- разходи на човек в лв.	194	199
4.Салдо в млн. лв.	1 899	2122

Значителното положително салдо от приходите от туризъм са и основния и то не-малък ресурс за бързото развитие на отрасъла през последните години. В макроикономически план те като перо в платежния баланс имат стабилизираща роля за него и за намаляване на дефицита по текущата сметка на страната, тъй като са „невидим износ“.

В икономиките на туризма или индустрията на туризма в нашата страна пряко са заети 170 хил. души и още косвено заети над 300 хил. души или туризъм осигурява 470 хил. работни места, т.е., близо 14 % от заетото население. Туризмът се очертава като бързо развиващ се и разрастващ се отрасъл. В Европа с туризъм са заети над 1,5 млн. предимно малки и средни предприятия, но и изключително мощни туроператорски фирми, действащи в целия свят / 7 /.

Международните сравнения показват, че приходите от туризъм на човек от населението през 2004 година са най-високи в Австрия - 1508 евро, следва Хърватия с 1224 евро, Гърция с 972 евро, Испания с 903 евро, Португалия с 599 евро, Франция с 543 евро и др. България, както посочихме, е с 237 евро / тук не привеждаме много високите приходи на такива страни като Кипър, Малта, Исландия и др., защото те са страни с малко население и туризмът при тях е основна индустрия/. По дял на приходите в БВП обаче, нашата страна е на второ място след Хърватия, която е постигнала 17 % дял от БВП. По разходи за туризъм на човек от населението най-много разходи правят японците - 209 евро, следвани от американците с 162 евро. През 2004 година най-много туристи са посетили Франция - 75 млн., на второ място е Испания с 52 млн. туристи и на трето САЩ с 46 млн. туристи. На първо място в света по приходи е САЩ с 59 млрд. евро, на второ

- Испания с 36 млрд. евро и на трето - Франция с 32 млрд. евро. Ръстът на световния туризъм за същата година е 4,5 % /9/.

Данните от изложената по-долу съпоставителна таблица (вж. табл. 2) /1/ показват основните географски райони и страни, от които пристигат чужденци у нас с цел туризъм и гостуване и съответно - географските райони и страни, посещавани от българи със същата цел през 2004 година /1/.

Съседните на страната ни държави се явяват основни дестинации, от които пристига основната маса туристи у нас и към които, съответно пътуват българи с туристическа цел. На първо място по посещения с туристическа цел в нашата страна е Гърция със 707 хил. души, на второ е Македония с 655 хил. души, на трето - Сърбия и Черна гора 576 хил. души, на четвърто - Германия с 565 хил. души, на пето - Англия с 259 хил. души и на шесто - Русия със 120 хил. души. Общо посетилите страната ни през 2004 г. чужденци с цел туризъм и почивка са 4 010 хил. души. От страните, посетени от българи със същата цел на първо място е Турция с 303 хил. души, като общо посетилите България от Турция са 760 хил. души, от които 562 хил. души транзит, а българите посетили Турция с други цели са 1 352 хил. души. На второ място е Сърбия и Черна гора със 184 хил. български туристи, на трето - Гърция с 94 хил. български туристи, на четвърто - Германия с 81 хиляди български туристи, на пето - Македония с 74 хил. и на шесто - Италия с 67 хиляди български туристи. Общо българските туристи посетили други страни през 2004 година са 1 073 хил. души. От приведените данни може да се направят изводи от къде и с какво тегло идват най-големите приходи от туризъм и съответно разходите на българите направени за международен туризъм.

Таблица 2. Съпоставителни данни за международен обмен на хора използващи свободното време за пътувания в чужбина с различни цели - 2004 г. /1/

2004 г. Общо	С цел туризъм и почивка		Гостуване		Транзит	
Страна	Чужденци, посетили България/ Българи посетили чужбина	Граждани от страната, посетили България	Българи, посетили страната	Граждани от страната, посетили България	Българи, посетили страната	Чужденци, преминали през България
Общо	981597 /3881693	4010326	1073643	40467	227527	2351743
Австрия	96297 /94593	32219	46365	904	3907	49597
Белгия	63308 /41825	30022	3907	267	3097	29471
Англия	278823 /60366	259092	4561	1374	4307	3685
Германия	719825 /259240	565337	81015	3058	16369	122999
Гърция	803311 /560202	707453	94216	920	26017	52284
Израел	83830 /11197	79172	126	544	491	240
Испания	13959 /120419	9638	55935	335	10274	560
Италия	56731 /138838	28337	67457	967	8567	4076
Реп.Македония	857885 /229902	655974	74389	134	48890	175868
Полша	236381 /20043	99684	5806	320	1525	127592
Румъния	612630 /193710	91539	55342	628	21292	483018
Русия	252121 / 23821	120523	1814	2263	1988	2797
Словакия	157523 / 3019	75253	514	85	112	74688
САЩ	56951 / 45903	39276	1074	2364	7302	3382
Сърбия и Черна гора	853101 /413500	576964	184043	904	1 8140	255746
Турция	760913 /1352356	37600	303387	15424	29934	562591
Унгария	194539 /22217	33028	6137	164	923	149778
Франция	71230 /58234	48634	17156	1012	4400	11868
Чехия	171726 /29706	102045	12446	240	1083	60088
Швеция	107626 /5489	96131	558	440	775	868

ИЗВОДИ

От изложеното в съдържателната част бихме направили следните изводи. Свободното време е в сложна взаимовръзка със своите алтернативи,

времето за семейна и социална дейност и работното време.

От статуса на заетостта е видно, че и двата пола относително равностойно участват в работното време на страната, но жените имат по - висок дял участие в

групата на времето за семейна и социалната дейност.

Влиянието на доходите и данъците върху избора на алтернативата работно и свободно време е трудно установима количествено, но логически е следната: С приблизително 10 % /1/ безработица и относително ниски трудови ставки на почасово заплащане на труда, имаме нисък доход, което е фактор за увеличаване на трудовите усилия и предлагането на труд-работно време. В данъчната система у нас се налага "социално либерален" фискален модел като специално подхождат данъчни ставки, са от относително по-ниските в Европа /10/. Това относително повишава дохода и стимулите за предпочитане на свободно пред работно време. Но доходите са от най-ниските в Европа и предпочитанието на свободно време пред работно е условно. Същевременно ползването на определен размер публични блага и продукти, както и други източници на доходи от недвижими имоти, наеми, ренти и аренды и други, генерират доходи и увеличават предпочитанията към свободно време.

Свободното време, употребено в международен обмен и изразено в туристически пътувания в чужбина е използвано от 15 % от българското население. Същевременно,

съотношението на пристигналите с цел туризъм в страната ни чужденци към българите пътували със същата цел в чужбина е 3,7 пъти.

Освен другите обяснения, значителния обем на положителното салдо при туризма говори за изразени сравнителни предимства на страната ни в международния туризъм и условно приложени към туризма „terms of trade“ са с положителни коефициенти.

В страната ни е налице тенденция за развитие и нарастване на международния обмен през свободното време, изразено в туристически пътувания на чужденци в страната ни и на българи в други страни със същата цел. Налице е и нарастване на финансовия оборот от международен туризъм, като приходите надвишават разходите с над 50 %. Това е в контекста на общите тенденции в света като темповете на развитие на българския туризъм са двойно по-високи от средните за света през последните години.

В заключение пред страната ни в близките години се очертава перспектива за нарастване на обема на свободното време в международния обмен на хора и тенденции за ускорено развитие и нарастване на международния туризъм и приходите от него за страната ни.

ЛИТЕРАТУРА

- 1/.НСИ, Статистически годишник 2004,2005
- 2/.НСИ, 2003,Бюджет на времето на българското население за 2001/2002 година
- 3/. Димов, Иван, Айджъл Хийли, Хауърд Вийн, Брайън Сноуден, Обща икономическа теория части I,II и III,изд.АБАГАР ВТ 1996г.-част I, II,386 стр. ;
- 4/.Пак там стр.226
- 5/. McConnell, R., Campbell, Stanley L. Brue, Economics :principles, problems,and policies,McGraw-Hill Publishing Company,1990,eleveth edition N.Y. ч.II стр.35-37
- 6/. Brown, С., P.Jackson, Public sector economics, адаптиран вариант 1998г. стр.439
- 7/. Business Week.01.02.2006
- 8/.www. turismotdih. com. Bg
- 9/www.world-tourism.org,statistic. 2004,Annex 5-19
- 10/ Николов, Ч., Данъчно облагане : структура нива и социални измерения, сп. Икономика бр.1/2004